

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI** (1800'LERİN BAŞINDAN 1828 TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASINA KADAR)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Stratejik öneminden dolayı tarih boyunca pek çok medeniyetlerin etki alanında kalmış bulunan Kafkasya, her devirde bir sınır ülkesi olmuştur.¹ Coğrafi açıdan bakıldığında dünyanın en çok engebeli, dağlık kesimlerinden biri olarak görülür.² Kafkasya aynı zamanda, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında, elinde bulundurması gerekli önemli coğrafi mekanlardan birini teşkil etmektedir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kafkaslar, Rusya'nın Osmanlı Devleti ve İran ile olan güney sınırını teşkil etmesi bakımından önemli idi. Özellikle bu yüzyılın ilk başlarından itibaren Rusya, Kafkasya hanlıklarıyla temaslarını artırmaya başladı. Çarlık Rusyası bu bölgedeki politikasını uygulamaya koyarken, ilk önce kendine İran'ı daha sonra da Osmanlı Devleti'ni rakip olarak gördü ve siyasetini bu devletlerin durumuna göre belirledi.³

Çar I. Petro döneminde 1722 yılında Hazar sahillerine inen Ruslar, Şirvan üzerinden Kafkaslara uzandılar.⁴ Rus ilerleyişi karşısında bu sırada Osmanlı

**24-26 Ekim 2001 tarihlerinde İstanbul-Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesinde yapılan "Türkiye-Kafkasya İlişkileri" konulu VIII. Askerî Tarih Semineri'nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

*Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Gensek. Vek., zturkmenpost@hotmail.com

¹ Karadeniz'in doğusundaki Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Kafkasya'nın doğusu (Circucasie) Asya kıtasında, batısı (Transcaucasie) Avrupa kıtasında yer almaktadır. Bilgi için bk., Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 5 vd.

² Yaklaşık 1.200 km. uzunluğundaki Kafkas dağları, Karadeniz'in Novorossisk kıyılarından başlar, Hazar Denizi'nin batısında yer alan Bakü'ye kadar uzanır. Bu silsilenin 650 km.lik bölümü tamamen dağlarla kaplı olup, bunların yüksekliği de 4.000-5.000 m. arasında değişmektedir. Kafkas dağlarının kuzey tarafları tatlı bir eğimle yükselirken, güney tarafları dik ve sert yamaçlarla çevrilidir. Derbent veya Demirkapı, Daryal, Mamison ve Klukhor gibi geçitler dağlardan geçişi sağlayan önemli noktalarıdır. Kafkasların coğrafi konumu hakkında bilgi için bk., Jan K. Lagutt, *Kafkas Mücadelesi* (Çev. Yzb. Fazıl Güneş), Askeri Matbaa, İstanbul 1945, s. 6-7; Ahmet Suat Ener, *Süel Coğrafya*, Harp Akademileri Yay., İstanbul 1951, s. 341 vdd. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997, s. 14-15. Ansiklopedik bilgi için bk., *Meydan Larousse*, "Kafkasya", c. VI, s. 768-769; *Türk Ansiklopedisi*, "Kafkasya", c. XXI, s. 109-110.

³ W. E. D. Allen-Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, (Çev. Yok), Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 3-17.

⁴ Rusların Güney Kafkasya'ya inmelerinde Çar I. Petro'nun XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermeni kilisesine geniş yetkiler vermesinin önemli etkisinin olduğunu burada belirtmek gerekir. Kanuni Döneminde büyük ölçüde Osmanlı idaresine giren Güney Kafkasya'da Eçmiyazın kilisesi

Devleti'nden yardım talebinde bulunan Azerbaycan hanlıklarına olumlu cevap verildi ve Köprülülü Abdullah Paşa komutasında bir kuvvet gönderilerek Güney Kafkasya bölgesi büyük ölçüde Osmanlı Devleti'ne bağlandı.⁵ Belirtilen yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Rus ilişkileri daha da gerginleşti. XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Rus savaşının (1768-1774) sonucu olarak, Ruslar'ın Kırım hanlığını Osmanlı Devleti'nden koparmak için başlattıkları çabalar olumlu netice verdi. Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ile Osmanlı Devleti'ne kuzeyden gelecek tehditlere karşı engel teşkil eden bir kalesi düşmüş oldu. Böylece Ruslar'a Kafkasya kapıları da açılmış oldu.⁶ Ruslar, Kuzey Kafkasya'da elde ettikleri araziye korumak için Kafkasları takiben Hazar'dan Azak'a uzanan hatta kaleler inşa ettiler. Bölgeye Kozakları yerleştiren Ruslar, Azak Denizinden Hazar Denizine uzanan 700 km.lik hatta pek çok kale inşa edip buralara asker yerleştirerek "*Kozak Hattı*" denilen hattı oluşturdular.⁷ Kozaklarla birlikte bölgeye Rus asilzadeleri de yerleştirilerek Kafkasya hakimiyeti için önemli bir adım atılmış oldu. Kısa bir süre sonra da demografik yapı Ruslar lehine gelişmeye başladı. Yüzyılın sonlarına doğru Ruslar, Kafkas ana sıradağları kuzeyindeki nehir hudutları boyunca bölgeye sağlamca yerleşerek, Kabartay ve Osetya taraflarında ve ana sıra dağların güneyinde Mingreli, İmereti, Kartli ve Kaheti Gürcü prenslikleri üzerinde de nüfuz ve kısmen kontrollerini yaydılar.⁸ Öte Yandan Gürcistan'ın güney ve doğu kesiminde nüfuzunu güçlendirmek isteyen Kaçar hanedanına mensup İran şahlığı ile Rusya arasında da bölgenin kontrolü meselesinden dolayı anlaşmazlıklar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru giderek artmaya başladı.⁹

1801 yılında Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi ile başlayan gelişmeler, Rusların Kafkasya'ya yayılmasında bir dönüm noktasını teşkil eder. Bir başka ifadeyle Ruslar, Gürcistan'ı kendi topraklarına katmak suretiyle Kafkasya'da bir sömürge yönetiminin de temellerini atmış oldular. Nitekim, bölgeye geniş yetkilerle tayin edilmiş bulunan General Tsisianov Rusların güneye yayılma politikasının da mimarı olarak tarihe geçti.¹⁰ Rusya XIX. asrın başlarında Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıklarıyla temaslarda bulunarak, onları kendine bağlamaya çalıştı. Öteden beri Çar I. Petro'nun siyasi hedefine ulaşmak isteyen Ruslar, XIX. yüzyılın başlarında süratli bir askerî harekâta giriştiler.

de Osmanlı denetimine geçmişti. Kilise, Osmanlı Devleti'nin güçlü bulunduğu dönemlerde her hangi bir karşı faaliyette bulunmamışken; XVIII. yüzyıldan itibaren Ruslarla yapılan gizli görüşmelerle amacını açığa vurmaya başlamıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikası hakkında geniş bilgi için bk., Akdes Nimet Kurat, *Aynı eser, Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. 23. Ayrıca bk., Ali Arslan, "Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğunun Rolü, *Kafkas Araştırmaları*, sy: II, İstanbul 1996, s.19 vdd.

⁵ Zekeriya Türkmen, "Karabağ Hanlığı'nın Rus İdaresine Bağlanması Meselesi", *Avrasya Etüdləri*, TİKA İlkbahar 1996, s. 114-115.

⁶ Hatta bazı tarihçiler bu sırada Osmanlı Devleti'nin üzerine düşeni yapmadığından dolayı Ruslar'ın Kırım'ı ele geçirdiklerini belirtirler. Ahmet Cevdet Paşa da Osmanlı Devleti'nin ileriye göremediğini eserinde dile getirir ve şöyle der: "...Ruslar'ın bu kadar büyük bir devlet teşkil edip de dünyanın başına bela olacaklarını kim hatıra getirirdi..." Bk., Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir*, c. I, (Yay. Hz. M. Cavit Baysun), Ankara 1986, s. 91. Ayrıca bk., Cemal Gökçe, *Aynı eser*, s. 63. Türk-Rus ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bk., Akdes Nimet Kurat, *Aynı eser*.

⁷ Ali Arslan, "Don-Kuban-Terek; Birleşik Kozak Devleti'nin Kuruluşu ve Bağımsızlığının Tanınması, Osmanlı Devleti'ne Müracaatı (1917-1921)", *Kafkas Araştırmaları*, Sy: IV, İstanbul 1998, s. 132.

⁸ Abdullah Saydam, *Aynı eser*, s. 33-34.

⁹ Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 18.

¹⁰ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, (Trc: Nuray Mert), İstanbul 1988, s. 22-23.

XIX. Yüzyıl Başlarında Güney Kafkasya'da Meydana Gelen Gelişmeler

XVIII nci yüzyılın sonu, XIX ncu yüzyılın başlarında Güney Kafkasya bölgesi siyasi açıdan bakıldığında çok karışık bir durumda idi.¹¹ Aynı zamanda etnik açıdan bakıldığında bölgenin son derece karmaşık bir kültürler mozayığı sergilediği görülür.¹² Etnik yapının karmaşıklığı, siyasi birliğin sağlanmasını da büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir.¹³

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarındaki valilerin gönderdikleri raporlarda bu durum açık bir şekilde belirtiliyordu. Çıldır valisi Mehmet Sait Paşa'nın (gurre R.evvel 1215/23 Temmuz 1800) devlet merkezine gönderdiği raporda Güney Kafkasya'da bulunan hanlıkların birbirleriyle olan çıkar kavgaları, İran şahlığının bölgede otorite tesis etmek için harcadığı çabalar özetleniyordu.¹⁴ Buna rağmen, hanlıkların zaman zaman bir araya gelerek birleşme arzusunda oldukları da görülmekte idi.

Azerbaycan hanlıklarından ilk önceleri Kuba ve Şeki hanlıklarının birleşerek güçlü bir oluşum meydana getirmek amacıyla başlattıkları çabalar bir sonuç vermedi. Bu sırada İran şahlığı ile Rus Çarlığı'nın Kafkaslar bölgesine hakim olmak için başlattıkları faaliyetler, hanlıkların birleşmesine engel olmuştu. Gerçi XIX ncu yüzyılın başlarında Hazar Denizi'ni bir iç deniz haline getirmek isteyen Rusya, hem Kafkaslar'dan, hem de Ortaasya bölgesinden güneye doğru yayılma stratejisini uygulamaya koymuş; ardından da bu bölgeye güçlü ordular göndermeye başlamıştı. Öte yandan, Rusların güneye doğru yayılmaları ise bu sırada Batı dünyasını endişelendirmekte idi. Özellikle İngiltere Rusya'nın Gürcistan'a girmesi üzerine Sir John Malcolm'u İran'a elçi olarak gönderdi ve şayet Rusya ile savaşa girerse silah ve para yardımıyla bulunacağını vaad etti.¹⁵ Nitekim İngiltere, bu sırada İran ile bir ticaret antlaşması imzalayarak aradaki yakınlığı güçlendirmeye çalıştı. Hatta bu antlaşma ile İngiltere, İran'a başka bir devlet tarafından yapılacak olan saldırılarda taraf ülke olarak her türlü askerî yardımda bulunmayı da taahhüt etmişti.¹⁶ Bu sırada İngiltere ile arası açık olan Fransa da bu gelişmeler karşısında İran'ı destekleyerek bir yandan Rusların güneye doğru inmelerini engellemek, diğer yandan da İngiliz müstemlekesi olan Hindistan'a karşı İran'ı kışkırtarak üstünlük elde etmek amacıyla idi. Hatta Fransa bu maksatla İran'a 1807 yılında bir elçilik heyeti göndermiş fakat, Tilsit mağlubiyeti üzerine heyet bir başarı elde edemedi geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁷

¹¹ Burada kısaca belirtmek gerekirse, Safevi hükümdarı Nadir Şah'ın 1747 yılında öldürülmesiyle birlikte Kafkasya ve Azerbaycan bölgesinde merkezi otorite zayıflamış; bölgede çeşitli Türk hanlıkları ortaya çıkmıştır. Bu hanlıklar Rusya'nın bölgeye gelişine kadar geçen süre içerisinde Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında denge politikası ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türkler bu hanlıklar döneminde huzurlu bir hayat bulmuşlardır. Azerbaycan hanlıklarının belli başlıları şunlardır: Bakü, Gence, Erivan, Nahçıvan, Karabağ, Şeki, Şirvan, Taliş ve Kuba hanlığı. Hanlıklar Rus istilası dönemine kadar iç ve dış işlerinde bağımsız hareket etmişlerdir. Bk., Timuçin Kodaman, "Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları", *SDÜ., Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy:5, Isparta 2000, s. 118.

¹² Nazmi, *Kafkasya ve Türkistan*, İstanbul Matbaa-i Askeri 1334, s. 9-11; ayrıca bilgi için bk., Cemal Gökçe, *Aynı eser*, s. 6-9. Abdullah Saydam, *Aynı eser*, s. 17-24.

¹³ Kafkaslardaki etnik yapı hakkında kendisi de bir Kafkas kökenli olan İsmail Berkok'un tespitleri hakkında bk., İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 130-159.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HH), nr: 6721-F.

¹⁵ Standford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, İstanbul 1983, s. 43.

¹⁶ Mahmut İsmayil, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1993, s. 206-207. (Kril Alfabesi ile basılmıştır)

¹⁷ Standford J. Shaş, *Aynı eser*, s. 43.

XVIII. yüzyılda Kafkasların kuzey kesiminde büyük ölçüde otoritesini sağlamlaştıran Rus Çarlığı, ardından güneye doğru sarmaya başladı. Nitekim Rus Çarlığı, 1801 yılında Gürcistan'ın kuzeyini ele geçirdi. Yine aynı tarihte Azerbaycan'ın kuzey kesiminde yer alan Kazak ve Şemşeddil Sultanlıkları da Rusya'ya bağlandı. Bu tarihten sonra Rus orduları istikametlerini Azerbaycan üzerine yönlendirdiler. Gürcistan'a hakim olan Rus çarlığı bölgedeki komutanlara gönderdiği fermanla, etrafta bulunan hanlıklarla ilişkilerin artırılmasını ve Rus idaresine bağlanmaları konusunda propaganda yapmalarını istemekte idi. Çar, ayrıca İran şahı Fethali Han'ın idaresine geçmemiş bölgelerdeki Rus nüfuzunun da artırılması için gerekenin yapılmasını; Revan, Şeki, Şirvan, Gence ve Bakü hanlıkları başta olmak üzere diğer küçük birimlerde de Rus etkisini hakim kılmak gerektiğini hatırlatıyordu.¹⁸ Rusların bu isteklerinden endişe duyan Azerbaycan hanlıkları da İran şahlığına meyiletmeye başladılar. Diğer yandan Kuba ve Lenkeran hanları Rus idaresine geçtikleri takdirde, Rusya'nın himayesinde varlıklarını sürdürebilecekleri düşüncesi ile Çar'a elçi göndererek hakimiyetini tanıdılar. Bir süre sonra Bakü hanlığı da Çar'ın otoritesini kabul etti. Gürcistan hanlıkları bu sırada Rus baskısından son derece bunalmışlardır. Nitekim, Rus baskısından bunalan Gürcü kralları çaresizlik içerisinde İran şahından da zaman zaman yardım isteğinde bulunmuşlardır. Gürcüler Rusların yaptığı bütün baskılara rağmen, kilise papazlarının teşviki ile mücadelelerine devam etmişlerdir. Ruslar da bu sırada ele geçirdikleri Gürcü prenslerini sürgüne göndererek bir daha siyasî bakımdan birleşmelerine engel olmaya çalışmışlardır.¹⁹ Rusların bu politikalarını diğer Kafkas hanlıklarına karşı da uyguladıkları bir gerçektir.

Bu arada belirtmek gerekirse, Doğu Anadolu sınır boyunda görevli sivil ve askeri memurları vasıtasıyla Kafkaslar bölgesindeki gelişmelerden Osmanlı idarecileri zamanında haberdar oluyorlardı. Nitekim, Sohum muhafızı Keleş Ahmet tarafından 23 Ağustos 1803 tarihinde devlet merkezine gönderilen bir yazıda Tiflis hanının oğullarından alınan bir mektuptan çıkan sonuca göre, Rusların bölgeye hakim olmak için yoğun bir faaliyet içerisine girdikleri belirtiliyor; Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye yönelik politikası belirlenirken yeni gelişmelere göre hareket edilmesi gerektiği hatırlatılıyor, ayrıca Rusların Kabartay ve Gürcistan bölgesindeki faaliyetleri izah ediliyordu.²⁰ Gerçi sınır boyundaki valilerden aksatılmadan bu raporlar gönderilmesine rağmen, ülkenin batı kesiminde (Balkanlar'da) baş gösteren karışıklıklar, iç sorunların artmasına ve buna bağlı olarak yeni bunalımların doğmasına zemin hazırladığından, Kafkaslar bölgesine yeterince ilgi gösterilmesini engelliyordu.

Öteden beri Kafkasya'nın Rus Çarlığı için önemini kavramış bulunan Çar I. Aleksandr bölgeye büyük önem veriyordu. Nitekim Çar, General Tsitsianov'u Şubat 1803 tarihinde Güney Kafkasya'ya yönelik olarak başlatılacak olan sefer için görevlendirdi.²¹ Çarlık Rusyası irili ufaklı hanlıkları kendi tarafına çekmek ve himayesi altına almak amacıyla işgal ettiği yerlerdeki hanlıkların kuvvetlerinden de istifade yoluna gitti. Tsitsianov, Gürcistan'dan doğuya doğru ilerleyerek yolunun üzerinde bulunan hanlıkları da kuvvet kullanarak Rus çarlığına bağladı. General Tsitsianov, bu sırada Çar'a gönderdiği raporda, Karabağ bölgesinin stratejik önemine dikkat çekmiş; bölgenin Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya ve İran'a hakimiyet için önemli bir

¹⁸ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 207.

¹⁹ Mehmet Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları*, sy: III, İstanbul 1997, s. 17-18.

²⁰ BOA., *Cevdet Hariciye*, nr: 4193.

²¹ General Tsitsianov, Gürcü asıllı idi. Rusların Gürcistan üzerinden Güney Kafkasya'ya inme politikasını, Gürcülerin sempatisini kazanarak gerçekleştirmeyi amaçladıkları anlaşılıyor.

müstahkem mevki olduğu kadar, önemli bir kilit noktası konumunda bulunduğunu da belirtmiştir.²² Bu arada doğuya doğru ilerleyen Rus kuvvetlerinin önünde en büyük engel, Çar-Balaken topluluğu idi. 1803 yılı yazında Rus kuvvetleri Alazan (Kanık) çayı geçidinde Çar-Balaken topluluğunu mağlup ettiler. Çar-Balaken topluluğunun önde gelen yöneticileri Tiflis'te bir araya gelerek Rusya'nın idaresi altına girdiklerini belirten mukaveleyi imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Çar-Balakenliler her yıl Rus hazinesine 220 pud²³ ipek vermeyi taahhüt etmekte idiler.²⁴

Bu sırada Güney Kafkasya'da bulunan Rus generali Tsitsianov, stratejik açıdan önemli olan Gence şehrini ele geçirmek niyetinde idi. İlk önce Tsitsianov tarafından, Gence Hanı Cevat Han'a Rus idaresini tanınması ve Gence'yi teslim etmesi teklif edildi. Red cevabı alınınca, 1803 yılı sonlarına doğru Tsitsianov, kuvvetlerini Gence'ye yöneltti. Gence önlerinde yapılan çarpışmalarda sayıca çok üstün durumda bulunan Rus kuvvetleri galip geldi. Cevat Han Gence kalesine çekildi. Gence kalesini kuşatan Rus kuvvetleri 2-3 Ocak 1804 gecesi kaleye girdiler. Cevat Han ve oğlu Rus ordusu ile yapılan savaşta öldü. Gence hanlığı arazisi ile birlikte Rusların eline geçti.²⁵ Gence'nin adı da değiştirildi. Çar'ın eşi Elizabeth'e istinaden Yelizavetpol olarak adlandırıldı. Şehrin eski adından, yani Gence isminden bahs edenlere bir manat ceza ödeyecekleri ilan olundu. Böylece Ruslar, Kafkaslar bölgesine yerleşirken, şehir ve yerleşim birimlerinin adlarını da değiştirerek, kalıcı olduklarını ilan ediyorlardı. Gence ile birlikte hanlığa tabi olan Samih Sultanlığı da Rus idaresine geçmiş oldu.²⁶ Böylece Ruslar Güney Kafkasya'daki hakimiyetini oldukça genişletmişler; Bakü hanlığı hariç olmak üzere Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi kontrolleri altına almışlardı.²⁷

Rusların Güney Kafkasya'nın önemli merkezlerini ele geçirmesi hem Osmanlı Devleti'ni, hem de İran şahlığını endişeye düşürdü. Gerçi bu sırada Fransa ile Mısır meselesinden dolayı arası açık bulunan Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'da kontrol alanını genişletmek isteyen Rusya ile mücadele edecek gücü ve durumu da bulunmuyordu. Bundan başka 1804 yılında patlak veren ve büyük ölçüde de Rusya'nın kışkırtmasının etkisi bulunan Sırp ısyanı da ülkede iç huzurun zedelenmesine neden olmuştu. Belirtilen bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti, dış politikasında Kafkasya'yı geri plana atmış olmakla birlikte sınır boyunda bulunan valiler aracılığıyla Rusların bölgedeki faaliyetlerinden haberdar edilmekte idi.²⁸

Bu sırada Rusların Güney Kafkasya'da büyük bir hızla ilerlemeleri, İngiltere ve Fransa tarafından da hoş karşılanılmıyordu. Nitekim, Rusları Güney Kafkasya'dan uzaklaştırmak amacıyla adı geçen devletler, Osmanlı Devleti ile İran şahlığını kullanmak istiyorlardı. Mısır sorunundan dolayı Fransa ile arası açık bulunan Osmanlı Devleti bu arada İngiltere ile münasebetlerini artırmıştı. Bu sırada İngiltere'nin kışkırtmaları amacına ulaşmış olup, siyasî ve askerî açıdan gerekli desteği sağlayan İran Şahlığı, 1804 yılı ortalarına doğru Rusya'ya savaş ilan etmişti. Bugünkü Ermenistan coğrafyası üzerinde iki devlet arasında mücadele başladı. Belirtilen tarihte Erivan

²² Mirza Cevanşir Karabağlı, *Karabağ Tarihi*, Ankara 1990, (Çev. Tahir Sünbül), s. 12-23.

²³ Pud, Rus ağırlık ölçü birimidir. 1 pud 16 kg.dır. 220 pud: 3.520 kg. ipektir.

²⁴ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 207.

²⁵ Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya", *Avrasya Etüdüleri*, sy: 4, Kış 1995, s. 111; ayrıca bk., Timuçin Kodaman, *Aynı makale*, s. 118.

²⁶ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 208.

²⁷ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul 1989, s. 88 vd.

²⁸ Mustafa Budak, *Aynı makale*, s. 111.

kalesini ele geçirmek için harekete geçen Rus Generali Tsitsianov ile İran kuvvetleri karşı karşıya kaldı; Rus birlikleri İran süvarileri karşısında yenilince geri çekildiler. Fakat, oldukça yıpranan İran kuvvetleri bunları takibe cesaret edemedi.

Rusya-İran savaşı başlayınca İran kuvvetlerinin Karabağ hanlığına girmesinden endişeye kapılan Karabağ hanı İbrahim Halil Han, Tsitsianov’a müracaat edip ondan yardım istedi. İbrahim Halil Han şayet yardım edilirse, Rusya’ya sadık kalacağını da açıkladı. General Tsitsianov da Rus hakimiyetini kabul etmesi durumunda kendilerini yine hanlığının başında tutacaklarını vaad etti. İran şahlığının ülkesini istila edeceği endişesi İbrahim Halil Han’ı Rusya’ya yaklaştırmıştı. Fakat yine de Rus idaresine bağlanmak yönünde endişeleri vardı. Bu durumdan haberdar olan İran şahlığı, Karabağ’a kuvvet gönderdi. Gerçi bu kuvvetleri İbrahim Halil Han mağlup etmişse de, İran’dan endişesi olduğundan Tsitsianov ile görüşmeyi kabul etmiştir. 14 Mayıs 1805 tarihinde Gence’de Kürekçay’ı yakınlarında General Tsitsianov ile bir araya gelen İbrahim Halil Han, Karabağ’ın Rus idaresine bağlanmasını kabul etti.²⁹ Karabağ hanlığı gibi Şeki hanlığı da Rus idaresini kabul etmek durumunda kaldı. Rusya’ya bağlanma konusunda imzalanan antlaşmalara göre, hanlıkların her yıl Çar hazinesine 7-8.000 manat vermesi karşılığında Rus kuvvetleri tarafından hanlıkların korunması taahhüt edilmiş oldu. Diğer taraftan hanlıklarının dahili işlerinde serbest olan hanlar, harici işlerde ise Ruslara tabi olmayı taahhüt ettiler. Bu sırada iki taraflı bir politika takip eden Tiflis hanı İraklı Han³⁰ ise, Osmanlı Devleti’ne gönderdiği bir mektupta bağlılığını belirterek; Rus ilerleyişi karşısında hanlığını muhafaza edebilmek için bir destek sağlayabileceğini ümit ediyordu.³¹

Kürekçay antlaşmasından sonra, Çarlık Rusya’sı Karabağ’da hakimiyetini güçlendirmek için Hristiyan unsurları özellikle Ermenileri bölgeye yerleştirme politikasını benimsemiştir. Nitekim, 1805 Yılından sonra yapılan Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları sırasında Anadolu’dan ve İran’dan Rus topraklarına kaçan veya göç eden Ermenilerin büyük bir bölümü Karabağ’a iskan edilmişlerdir.³² Nitekim, son yıllarda gündemde bulunan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin tarihi kökenlerinde Rusların Karabağ’ı hristiyanlaştırmak gayesiyle, bölgeye dışardan getirttiği Ermenilerin iskanı yatmaktadır.

Kafkaslarda Rus-İran Çatışması, Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Karabağ ve Şeki hanlıklarının Rusya’ya tabi olmasından bir ay sonra İran kuvvetleri Karabağ’a saldırdılar. Lakin burada ve Gence’de bir başarı kazanamayıp Tiflis’e yöneldiler. İran şahlığı bu sırada yol üstünde bulunan ve İran tabiyetini red eden

²⁹ Rusya’nın Karabağ hanlığını kendine bağlaması hakkında yapılan Kürekçay Antlaşması metni için bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 117-120; bu antlaşmanın İngilizce metni için de bk. Zekeriya Türkmen, “A Sad Episode From Azerbaijan History: The Problem of Joining Karabakh Khanate to the Russian Administration”, *Aurasian Studies*, TICA, Spring 1996, s. 114-120. Ayrıca bk., Mirza Cevanşir Karabağlı, *Aynı eser*, s. 26.

³⁰ Gürcü kaynaklarında Heraklius olarak geçmesine rağmen Osmanlı kaynaklarında İraklı Han olarak kayıtlıdır.

³¹ BOA., *Cevdet Hariciye*, nr: 7552/4.

³² İğrar Aliyev, *Dağlık Karabağ*, Bakü 1989, s. 86; ayrıca bk., Yasin Aslan, *Karabağ’da Talan Var*, Ankara 1990, s. 51. Dağlık Karabağ bölgesinde tarihi süreç içinde meydana gelen nüfus hareketleri ve diğer gelişmeler hakkında bilgi için bk., Nesrin Sarahmetoğlu, *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Dağlık Karabağ Olayları*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.

Kazak topluluğu üzerine yürüdüler. İran şehzadesi Abbas Mirza idaresindeki kuvvetler Kazakların hücumu üzerine dağılıp geri çekildi.³³

General Tsitsianov da bu sırada bir kuvvet hazırlayarak İran birliklerine karşı harekete geçmeyi düşünüyordu. Karabağ ve Şeki hanlıklarından da süvari desteğini temin etmişti. İranla savaşa girişmekle birlikte Çarlık Rusyası aynı zamanda Azerbaycan'ın diğer hanlıklarını da kendine bağlamak arzusunda idi. General Tsitsianov, ileri harekate geçerek ilk elden Şemahı, Bakü ve Kuba hanlıklarını Rusya'ya bağlamak fikrinde idi. Aslında General Tsitsianov'un bu sıradaki amacı Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki arazisi Rus idaresi altında birleştirerek Güney Kafkasya'nın tamamını Rusya'ya bağlamak şeklinde idi.

Şemahı üzerine yürüyen Tsitsianov ile Şemahı hanı Mustafa Han arasında Karabağ ve Şeki hanlıklarının imzaladıkları gibi bir antlaşma imzalanması gündemde iken son anda Mustafa Han böyle bir antlaşmayı imzalamaktan vaz geçti. Tsitsianov güçlü bir ordu ile Şemahı'ya yürüyünce Mustafa Han teslim olmak zorunda kaldı. Azerbaycan hanlıkları arasında en geniş sınırlara sahip olan Şemahı hanlığının Rusya açısından hem ticari, hem de stratejik önemi bulunuyordu. Tsitsianov oradan Bakü hanlığı üzerine yürüdü. Hazar Denizinde bulunan Rus donanması da Bakü önlerine geldi. Rus donanması tarafından topa tutulan Bakü şehri zor durumda kaldı. Bakü hanı Hüseyinkulu Han teslim olmak için Tsitsianov'la görüşmeyi kabul eder. Bu görüşme sırasında Tsitsianov öldürülür. Bir rivayete göre Tsitsianov, Bakü hanı Hüseyinkulu Han tarafından öldürülmüştür. Tsitsianov'un öldürülmesi Rus kuvvetlerinin Bakü önlerinden çekilmesine neden olmuştur.³⁴

General Tsitsianov'un öldürülmesini fırsat bilen İran kuvvetleri de Karabağ'a yaklaşır ve Şuşa kalesini kuşatırlar. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han da bu sırada ailesini alıp Şuşa yakınlarındaki Hankenti'ne yerleşmiştir. Onun buraya yerleşmesinden şüpheye düşen Rus kuvvetleri komutanı Binbaşı Lisaneviçki bir gece baskını ile İbrahim Halil hanı beşikteki küçük çocuklarına varıncaya kadar vahşice katletti.³⁵ İbrahim Halil Han'ın yerine tesadüfen sağ kurtulan Mehdi Kulu Han geçti. Bu olay bölgeye yakın bulunan Şeki hanlığında Rusya'ya karşı halkın isyan etmesine neden oldu. Şeki hanı bu olay üzerine çabucak Rus kuvvetlerini arazisinden kovmuştur. Bir süre sonra yeni takviye kuvvet alan Rus birlikleri tekrar ilerlemiş; İran kuvvetlerini de geri püskürterek bölgedeki otoritelerini büyük ölçüde kabul ettirmişlerdir. Kısa bir süre sonra da 1806 yılı Ekim ayı başında Rus kuvvetleri Bakü önlerine gelerek kaleyi kuşatma altına almışlardır. Bakü kalesi 1807 yılında Ruslara teslim olmuştu. Rusya 1809 yılında da Taliş hanlığını himayesine aldı.³⁶ Bu arada, Rusların idaresi altındaki yerlerde çıkan isyanlar, onları endişeye sevk ettiği gibi bölgedeki durumlarına yeniden çeki düzen vermelerini gerekli kılmıştır.

Rusların Kafkaslara hakim olmak için başlatmış oldukları askeri ve siyasi faaliyetler devam ederken, bir taraftan Napolyon idaresindeki Fransa da Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirmeye çalışıyordu. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'ya hakim olmak isteyen Napolyon, Rusya'ya bir sefer de düzenlemek düşüncesinde idi. Nitekim 1806 yılı sonlarına doğru Rusya ile Osmanlı Devleti yeni bir savaşa girişti. Savaş hem Balkanlar, hem de Kafkas cephelerinde cereyan etti.

³³ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 209.

³⁴ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 210.

³⁵ Timuçin Kodaman, *Aynı makale*, s. 120.

³⁶ Mustafa Budak, *Aynı makale*, s. 113.

Gürcistan’ın Karadeniz’e açılan Faş ve Anakara arasındaki Kemhal Boğazı’nın Ruslar tarafından zapt edilmesi Osmanlı Devleti’nin bölgedeki Gürcü prensliklerini yaptığı lojistik desteğin artırılmasını gündeme getirdi. Trabzon valisi Şerif Mustafa Paşa bir miktar askerle Gürcistan’a girmiş, Rize Ayanı Tuzcuoğlu da kendi askeriyle Faş bölgesine giderek Rusların geri çekilmesini sağlamışlardır. Fakat bu sırada Osmanlı Devleti’nin sınır boyu valileri arasındaki anlaşmazlıklar, cephede Ruslara karşı yürütülmekte olan başarılı harekati önlemiş; Ruslar tekrar Faş’ı geri almışlardır.³⁷ Nitekim, Faş’ın Rusların eline geçmesi, Trabzon, Batum ve Sohum limanlarında Osmanlı Devleti’nin güçlü bir donanma bulundurması gereğini ortaya çıkarmıştır. Anapa muhafızı Hüseyin Paşanın gayretleri sonunda Dağıstan hanları Ruslara karşı yönlendirilmiş; böylece Rus kuvvetlerinin bölgede ikiye bölünmesi sağlanmıştır.³⁸ Yaklaşık altı yıl süren yorucu savaşlar Rusların üstünlüğü ile sonuçlanınca, Kafkaslarda Rus hakimiyeti de perçinlenmiş oldu. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yapılan antlaşma ile Kafkaslarda zapt ettiği yerlerin Rusya’ya ait olduğu ilkesi kabul edildi.³⁹ Böylece Ruslar, Ahbazya bölgesini büyük ölçüde kontrolleri altına almış oldular. Poti ve Anapa kaleleri Türklerin denetiminde kaldı.⁴⁰ Bu arada İran şahı Abbas Mirza, 1810 yılında Ruslara karşı Osmanlı Devleti ile birlikte bir ittifak kurmayı teklif etti. İran’a giden Osmanlı elçisinin de gayretleri ile gerçekleşen ve Ruslara karşı ortak hareket etmeyi amaçlayan bu ittifak, sınır boyundaki İran ve Osmanlı ordu komutanlarının arasının açılması ile hedefine varamadı. Osmanlı Devleti bunun üzerine Kafkaslar bölgesindeki Abaza ve Çerkez toplulukları ile diğer kabilelere lojistik destek sağlayarak bölgedeki etkinliğini devam ettirmeye çalıştı.⁴¹ Bu yardımlar sayesinde Osmanlı Devleti, Kafkasların, bugünkü Gürcistan kesiminde kalan Faş, Kemhal ve Sohum bölgesindeki topraklarının Ruslara karşı güvenliğini temin etmiş oldu. 1812 yılında Rus askerlerinin tekrar ileri harekate geçmesiyle birlikte Gürcüler buna dayanamayarak isyan ettiler. Gürcü kraliyet ailesinden Prens Grigol, bir kısım halkı yanına toplayarak mücadeleye girişmişse de güçlü Rus orduları karşısında pek başarı sağlayamamışlardı. Ekim 1812’de Rus ordularına yenilen Gürcüler, daha önceki yıllarda olduğu gibi, yer yer kilise papazlarının etrafında birleşerek mücadelelerine devam etmişlerdir. XIX ncü yüzyılın ilk yarısından itibaren Gürcistan ve Ahbazya bölgesinde Çarlık Rusya’sının otoritesi büyük ölçüde hissedilir olmuştur.⁴² Öte yandan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyan eden yeni bir savaş bölgedeki nüfuz mücadelesinde de hissedilir derecede etkili oldu. Nitekim, Ruslarla sürdürülen savaşın ardından 1812 yılında imzalanan Bükreş antlaşması ile Ruslar, işgal ettikleri Osmanlı topraklarından çekilmeyi kabul ettiler.⁴³ Ancak Ruslar böyle yapmakla Kafkaslar bölgesinde Osmanlı Devleti ile olan sürtüşmesini sona erdirmeyi, Azerbaycan hanlıkları ve İran ile mücadeleyi sürdürmeyi amaçlıyordu.⁴⁴

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IX, İstanbul 1309, s. 146-147. Ayrıca bk., Cemal Gökçe, *Aynı eser*, s. 200-202.

³⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 172.

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 220 vd.

⁴⁰ Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 19.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 223-224.

⁴² Mehmet Saray, “Gürcistan ve Gürcüler”, *Aynı dergi*, s. 17-18.

⁴³ *BOA., HH.*, nr: 34665, 50329, 42056 numaralı belgelerde Bükreş antlaşmasına göre Rusların Kafkaslarda işgal ettikleri bölgelerden 1813 yılında çekilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

⁴⁴ Bükreş antlaşmasıyla ilgili bilgi için bk., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.I, Ankara 1953, s. 250-251; Baddeley, *Aynı eser*, s. 106-107.

1812 yılında Rus orduları Avrupa'da Fransa ile mücadele ederken İran kuvvetleri de Kafkaslardan kuzeye doğru hücumla geçti. Fakat Lenkeran yakınlarında yapılan Aslandüz Savaşında Rus kuvvetleri İran kuvvetlerini mağlup etti. Tebriz'e doğru İran kuvvetleri takip edilince Şah, Rusya ile antlaşma imzalamayı kabul etti. 13 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan kentinde barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarından başka Aras çayının kuzeyinde olan Azerbaycan arazisindeki bütün hanlıkların (Gence, Karabağ, Şeki, Lenkeran, Şemahı, Bakü, Kuba, Derbent) Rusya'ya ait olduğu kabul edildi. Yine bu antlaşmaya göre Hazar Denizinde yalnız Rusya'nın donanması bulunacak, İran'da ticaret yapan Rus tüccarlarından gümrük vergisi alınmayacaktı. Böylece Gülistan antlaşması ile Rusya'nın Güney Kafkasya'ya hakim olması hususu kabul edilmiş oluyordu.⁴⁵ Ruslar, Gülistan antlaşması ile Lenkeran hanlığına kadar uzanan Hazar Denizi kıyılarının tamamını kontrol altına almışlardı; fakat, İran şahlığı Akstafa vadileri ve Borçalı nehirleri üzerinden süratle Tiflis'e ve orta Kura vadisine karşı ilerleyebilecekleri Erivan ve Nahçıvan hanlıklarını elinde bulunduruyordu. Kafkaslar bölgesinde Çerkezistan dağlarının batısı ile Dağıstan'ın doğusunda bulunan kabileler Rus idaresine alınmadığından kendi otoritelerini Ruslara karşı sürdürüyorlardı. Dağıstan bölgesi bu tarihten sonra devam edecek 50 yıllık bir süre zarfında Rus imparatorluğunun büyük bir askeri meselesi olarak kalacaktı.⁴⁶

Gülistan Antlaşması, İran'ın Kafkasya'daki hakimiyeti sona erdirmiş; Dağıstan bölgesinin Ruslar tarafından abluka altına alınmasını kolaylaştırmıştı. Rusya bu sırada Kafkas Orduları komutanlığına General Yermolof'u getirerek, Kafkasların tamamını almayı hedeflemişti. Yermolof'un fikrine göre bu sırada Kafkasların tamamı Rusların denetimine geçmeli idi. Bu hedefe ulaşmak için Yermolof bölgede geniş çaplı bir harekate girişti.⁴⁷ Nitekim Çar'ın, Rus idaresine boyun eğmek istemeyen Kafkas topluluklarının kılıçtan geçirilmesi yolundaki direktifine Yermolof büyük bir sadakat göstermiştir. Yermolof sistemi diye anılan stratejiye göre; Kafkasya'da başkaldıranlara karşı en zalimce yollarla mücadele etmek ve yerli halkı dağlara sıkıştırmak, onları bereketli topraklardan uzaklaştırmak, böylece silahlı mücadeleden vaz geçirmek gerekiyordu.⁴⁸ Kafkaslarda Rus tazyik ve baskıları arttıkça, buradaki toplulukların da mücadeleciler karakteri daha belirgin bir şekilde açığa çıkıyordu. Kafkas toplulukları Ruslara yaptıkları baskın tarzı taarruzlarla daha fazla ilerlemelerini engellemeye çalışmışlardır.⁴⁹ Fakat bu plansız yapılan akınlar, Kafkaslara kesin olarak hakim olmak isteyen Rusların ilerleyişini biraz geciktirmiştir.

⁴⁵ Sir Percy Sykes, *A History of Persia*, c.II, London, 1921, s. 314; Baddeley, *Aynı eser*, s. 109. Ayrıca bk., Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 211-212.

⁴⁶ Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 19.

⁴⁷ Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya", *Avrasya Etüdüleri*, sy: 4, Kış 1995, s. 114'de Yermolof'un şu ifadelerine yer verilmektedir: "Ben istiyorum ki, adının sebep olacağı korku, sınırlarımızı kalelerimizden daha iyi korusun. Benim sözüm (Kafkaslı) Dağlar için ölümden daha kaçınılmaz bir ferman olmalıdır...Bir dağlının idamı yüzlerce Rus askerinin hayatını kurtarıırken binlerce müslümanın bize ihanet etmesini önler!"

⁴⁸ Abdullah Saydam, *Aynı eser*, s. 43.

⁴⁹ Anapa Muhafızı Seyit Ahmet Paşanın bu konuda gönderdiği 19 Cemaziyelahir 1234/25 Nisan 1819 tarihli raporu. Bk., *BOA., HH.*, nr: 49325.

**Gülistan Antlaşmasından Türkmençay Antlaşmasına Geçen Sürede
Rusların Kafkas Siyaseti**

Gülistan Antlaşması ile Rusların Güney Kafkasya'daki hakimiyetini tanımak zorunda kalan İran şahlığı bu durumdan hiç memnun kalmamıştı. İran, bu sırada fırsat kollamaya çalıştı; ayrıca Avrupa devletlerinden İngiltere'nin de desteğini sağlayarak 1814 yılında bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile İran ordusunun İngilizler tarafından yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı. İran ordusunu ıslah için İngiltere'den subaylar gönderildi. Başta Tebriz olmak üzere diğer şehirlerde yeni sisteme göre ordunun teşkiline başlandı. Şah hükümeti ordunun modernizasyonunu tamamladıktan sonra, Gülistan antlaşmasını yeniden gündeme getirerek Rus hükümeti ile bu konuda görüşme yapmayı teklif etti. Fakat bu tekliflerden bir sonuç çıkmadı. Şah hükümeti Osmanlı Devleti'ni de Rusya'ya karşı sevk etmek, girişimlerde bulundu. İran şahı, kendine sığınan Azerbaycan hanlarını da yanına alarak tüm Azerbaycan ahalisini Rusya'ya karşı ayaklandırmak amacını da güdüyordu.⁵⁰

1826 yılı başında Rus Çarlığının başkenti Petersburg'da bir isyan çıkmış; İran şahlığı bu isyanın bütün Rusya'yı kaplayacağı bilgisini aldığından Güney Kafkasya'yı tekrar geri almak için harekete geçti. İran şahlığını harekete geçiren nedenlerden birisi de Çar I. Aleksandr'ın Aralık 1825 yılında ölümü idi.⁵¹ İran şahı Abbas Mirza Gülistan antlaşmasını bozarak, 16 Temmuz 1826 tarihinde ordusuyla Kuzey Azerbaycan arazisine girerek 60 mil kadar ilerledi. Bu arada Karabağ ve Lenkeran ahalisi de Rusya'ya karşı isyan etti. Kısa bir zaman sonra Rusya da bölgeye asker sevk edince savaş başladı. İran şahı eskiden olduğu gibi, ilk önce Karabağ'a saldırdı. Şah'ın kuvvetleri 48 gün kadar Şuşa kalesini kuşattılsa da Rus kuvvetleriyle birlikte kale halkının gayretleri sonunda geri çekilmek zorunda kaldı.⁵² Bu sırada bir kısım İran kuvvetleri Lenkeran ve Salyan'ı alıp halkının büyük bir kısmını esir ettiler. Rusların Güney Kafkasya'ya inmesinden sonra İran'a sığınan ve bu seferde Şah kuvvetleri yanında harekate katılan Gence, Şemahı, Şeki ve diğer hanlıkların eski hanları kendi şehirlerini ele geçirebilmek için bölgedeki ahaliye acımasızca saldırılarda bulundular. Bu savaş sırasında Şirvan eyaletinin tamamının yağmalandığı dönemin kaynakları tarafından belirtilmektedir.

Rus-İran savaşının başlamasından bir süre sonra Ruslar tarafından bölgeye gönderilen taze kuvvetler savaşın kaderini de değiştirmiştir. 1826 yılı Eylül başlarında bölgeye gelen yeni kuvvetler, Rusların yeniden hücumla geçmesine imkan vermiştir. Şemkir yakınlarında karşı karşıya gelen Rus ve İran kuvvetleri son derece çetin bir mücadele yapmışlar; İran kuvvetleri yenilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Rus kuvvetlerinin hücumu Abbas Mirza'nın kuşatma altında tuttuğu Şuşa kalesinden çekilmesine ve Şemkir tarafına doğru hareket etmesine sebep olmuştur. Abbas Mirza kuvvetleri ile Rus kuvvetleri Gence yakınlarında karşı karşıya gelmişler; yapılan savaşta Rus kuvvetleri üstünlüğü sağlamıştır. Bundan sonra İran şahlığı bir daha Güney Kafkasya bölgesine harekatta bulunmamak üzere geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kısa sürede, Revan ve Nahçıvan hanlıkları da Rus egemenliğine girmiş oldu. Öte yandan Gürcistan ve Açıkbaş hakimi olan Vahtik Han 1243/1827-1828 tarihinde gönderdiği bir mektupta Rus ordusunun büyük bir bölümünün İran ile muharebede bulunduğundan, şimdiki durumda ülkesinde pek Rus askeri kalmadığını belirterek, Gürcistan'a askeri yardımda bulunulmasını teklif ediyor; şayet bu yardım yapılırsa Osmanlı Devleti'nin sadık bir bendesi olarak kalacağına söz veriyordu. Vahtik Han, mektubunda ayrıca,

⁵⁰ Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 212.

⁵¹ Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 20.

⁵² Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 212.

halkının da Osmanlı hakimiyetinden yana olduğunu belirtiyordu.⁵³ Bu tür istekler zaman zaman Osmanlı yöneticilerini umutlandırmışsa da, bölgedeki hanlıkların zaman zaman Rusya ve İran şahlığının otoritesine meyil etmelerinden dolayı -şimdilik- tedbirli bir politika izlemesini gerekli kılıyordu. Öte yandan Kafkaslar bölgesinin ehemmiyetinden dolayı da bölgenin tamamen Osmanlı Devleti'nin ilgi alanının dışında tutulması da uygun görülüyordu. Nitekim II. Mahmut'a hitaben yazılan bir mektupta (R.1243/1827-1828) Gürcistan bölgesindeki Acaralıların desteklenmesi gerektiği hatırlatılarak, bölgenin bütünü Rusya'ya bırakılmasının da hoş olmadığı ifade ediliyordu. Padişah bu sırada Güril hanı David Han'a altın kabızalı bir kılıç hediye edilerek, isteklerinin dikkate alınmasını ve uygun bir emir gönderilmesini de istemekte idi.⁵⁴ Nitekim, II. Mahmut'un bu istekleri yerine getirilmiş; David Han'a ulaştırılmak üzere gönderilen 1.000 tüfek ve 500 adet kılıç Trabzon vilayetinde saklanmak üzere depolanmış; vakti geldiğinde bunun Gürcülere dağıtılacağı Trabzon vilayetinden 8 Ekim 1828 tarihinde gönderilen yazıda belirtilmiştir.⁵⁵ II. Mahmut'un Kafkaslar'da muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşı sırasında Gürcüleri, Osmanlı Devleti tarafına çekmek için önceki yıllarda başlatmış olduğu çabalar⁵⁶, aslında ince düşünülmüş bir politikanın sonucu idi.

1827 yılı başlarında General Paskevich idaresindeki Rus ordusu süratli bir şekilde ilerleyerek Güney Kafkasya'da kontrolü sağladı. Haziran ayında Ruslar Erivan'ı aldı. Rus kuvvetleri oradan da Ermenilerin kutsal şehri Eçmiyazin'i ile geçirdi.⁵⁷ Osmanlı Devleti bu kilisenin ruhani reislerinin belirlenmesi hakkını Kanuni döneminden bu yana elinde bulundurmakta iken bu olayla birlikte yitirmiş oldu. Bundan böyle Ruslar, Eçmiyazin Kilisesi vasıtası ile Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başladılar. 1827 yılı sonlarına doğru Rus kuvvetleri Güney Azerbaycan'a geçip İran topraklarına girdiler.⁵⁸ Rus kuvvetleri Hoy ve Tebriz önlerine geldiler. Rus kuvvetlerinin bölgeye gelişi halk tarafından İran baskısından kurtuluş olarak yorumlandı. Gerekli yardımlar da yapıldı. Rus kuvvetleri Tebriz yakınlarında halk ve Mir Fettah tarafından karşılandı. Mir Fettah, iktidarda bulunan Kaçar hanedanının baskısından kurtulmak amacıyla halkı Rus ordusunun yanına çağırdı. 12.000 kişilik bir kuvvetle Mir Fettah, Rus birliklerine katıldı. 15 Ekim 1827'de Rus birlikleri Tebriz'e girdi. Bu sırada İran tarafından ortaya atılan sulh görüşmeleri bir sonuç vermedi. Öte yandan bölge halkının desteğini sağlayan Rus kuvvetleri kısa sürede Urmiye ve Erdebil'e ulaştı. Tahran yolu Ruslar'a açıldı. İran şahı, Rus ordusu karşısında daha fazla tutunamayarak anlaşma yapmak mecburiyetinde kaldı.

İran ile Rusya arasında 10 Şubat 1828 tarihinde⁵⁹ Türkmençay barışı imzalandı. Türkmençay antlaşmasına Rus yazarlarından A. S. Griboyedov ile Azerbaycanlı tarihçi A. A. Bakühanov da iştirak etmişlerdir. Yapılan antlaşmaya göre Rus kuvvetleri Güney Azerbaycan'dan çekilecek; Erivan ve Nahçıvan hanlıkları Rusya'ya bağlı kalacak; İran şahlığı Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Rusya'ya bağlanmasını kabul edecekti. Yine bu antlaşma ile Gülistan Antlaşmasında Rus tüccarlarına tanınan haklar, Hazar Denizi'nde sadece Rus donanmasının bulunması hususları tekrar kabul edildi. Türkmençay

⁵³ BOA., HH., nr: 42796.

⁵⁴ BOA., HH., nr: 43435.

⁵⁵ BOA., HH., nr: 44613, fi selh-i Cemaziyelevvel 1244/8 Ekim 1828.

⁵⁶ BOA., HH., nr: 44106, fi 19 Cemaziyelevvel 1244/27 Kasım 1828 tarihli Trabzon valisi Esseyid Osman'ın devlet merkezine gönderdiği yazıda, Gürcülere gerekli desteğin sağlanması konusu anlatılmaktadır.

⁵⁷ Ali Arslan, "Eçmiyazin Ermeni Katogigosluğu'nun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü", *Kafkas Araştırmaları*, sy: 2, İstanbul 1996, s. 39-49.

⁵⁸ Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 20.

⁵⁹ Allen-Muratoff, antlaşmanın 18 Şubat'ta imzalandığını belirtir. Bk., *Aynı eser*, s. 20.

antlaşmasına göre İran şahlığı Rusya’ya ayrıca, 30 milyon ruble harp tazminatı vermeyi kabul ediyordu. Bir diğer antlaşma maddesine göre de, İran, tazminatı ödeyene kadar Rus kuvvetleri Güney Azerbaycan bölgesinde bulunacaktı. Ayrıca, Rusya’ya gitmek isteyen Ermenilere izin verecekti.⁶⁰ General Paskeviç, Ermenilerin göç ettirilmesi hususunda Albay Lazarev’i görevlendirmiştir. Ruslar, Ermeni asıllı Lazarev’i kullanarak İran şahlığı arazisindeki Ermenilerin tampon bölge olarak oluşturmayı düşündükleri coğrafyaya göç ettirme işini kolaylaştırmak istiyorlardı. Nitekim, Lazarev, göçün organize edilmesinde Ermeni ruhban kesiminden büyük destek bulmuştu. Ruhban sınıfı bu göç olayına kutsal bir hava da vermiştir.⁶¹

Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay antlaşması ile Ruslar, Güney Kafkasya’daki hakimiyetlerini takviye etmiş oldular. Nitekim 1722 yılından beri siyasî ve askerî stratejilerini Kafkasların güneyine inerek bölgenin stratejik noktalarını ve hammadde kaynaklarını ele geçirerek sıcak denizlere ulaşma düşüncesini safha safha uygulamaya koyan Ruslar, yüz yıllık bir süreç içerisinde hedeflerinin bir bölümüne ulaşmış oluyorlardı. Ruslar her ne kadar 1828 tarihinde Aras nehrine kadar ulaşmışlarsa da Kafkas Dağlarının yüksek bölgelerinde otoritelerini tam olarak sağlayamamışlardı. Kafkas dağlıları daha uzun yıllar Rusya’yı bölgede uğraştıracaklardı. Bu antlaşma Kafkaslar dağlarındaki müslüman toplulukların Osmanlı Devleti ile olan direkt temasını da koparmış oldu. İran yaklaşık olarak iki bin sene boyunca siyasî ve kültürel bakımlardan Kafkasya’yı daima etkisi altında bulundurmuştu. Bundan sonra Kafkasya’daki müslüman topluluklar yardım için yalnız Türklere başvurmak durumunda kalacaklardı.⁶² Fakat, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkas dağlılarının yardım isteklerine Osmanlı Devleti tarafından pek de yerine getirilemeyecek; bölgede Rus baskısından bunalan topluluklar kurtuluşu Osmanlı ülkesine göçmekte bulacaklardı. Nitekim, XIX. yüzyıl başlarından itibaren pek çok Kafkaslı topluluk Osmanlı Devleti’ne sığınmış; Osmanlı padişahları da Kafkas kızlarıyla yaptıkları evliliklerle hanımları yoluyla akraba oldukları bu toplulukları imparatorluğun başkentine yakın bölgelere yerleştirmişler; önemli mevki ve makamlara getirmişlerdi. Bu arada belirtmek gerekirse, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Rusların işgal ettiği Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni halkın büyük bir bölümü (100.000 civarında) Rusya’ya göç ettirildi. Bugünkü başkent Erivan başta olmak üzere İran ve Türkiye sınırlarına yerleştirilen Ermenilerle Rusya tarafından tampon bir Ermenistan oluşturulmuş oldu. Rusya’ya göç ettirilen bu reaya, daha sonra Osmanlı Devletine yönelik olarak yapılacak savaşlarda önemli bir güç olarak kullanılacaktı.⁶³ Nitekim, bu Ermeni nüfusunun Rusya denetiminde bulunan bölgelere yerleştirilmesinde Eçmiyazin Katogigosluğu’nun da önemli bir rolü olmuş⁶⁴, Eçmiyazin Katogigosluğu her zaman Rusya’dan yana bir tavır sergileyerek bölgedeki Rus nüfuzunun artmasında etkili olmuştur.⁶⁵

⁶⁰ Sir Percy Sykes, *Aynı eser*, c.II, s. 315-321; ayrıca bk., Mahmut İsmayil, *Aynı eser*, s. 213-214.

⁶¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Osmanlı ülkesinden pek çok Ermeni Rusya’ya göçürüldü. Rusya’ya göç ettirilen bu Ermeniler daha sonra Osmanlı Devleti’ne yönelik politikalarda son derece etkili olacaklardı. Rusyaya göç ettirilen Ermeniler hakkında geniş bilgi için bk., Kemal Beydilli, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, c. XIII, sy: 17’den ayrı basım. Ankara 1988, s. 374-380.

⁶² Allen-Muratoff, *Aynı eser*, s. 21.

⁶³ Kemal Beydilli, *Aynı makale*, s. 370-407.

⁶⁴ Ali Arslan, “Rusların Güney Kafkasya’da Yayılımlarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu’nun Rolü”, *Aynı Dergi*, s. 32.

⁶⁵ Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde pek çok belge bulunmaktadır. Bk., Erzurum valisi Galip Paşa’nın yazısı, 27 Mayıs 1827, *BOA., HH.*, nr: 36207-D; Karş muhafızının Erzurum valisine yazısı, 30 Nisan 1827, *BOA., HH.*, nr: 36207, *BOA., HH.*, nr: 36645; 36667.C

Sonuç

Rusya'nın Güney Kafkasya'yı ele geçirmesi ile, XIX. yüzyıldan itibaren bölgedeki insanlar hızlı bir şekilde yer değiştirmeye başladılar. Nitekim, bu yüzyıldan itibaren yapılacak olan her Türk-Rus savaşı, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Rusya'nın teşviki ile Kafkasların içlerine doğru göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Ruslar, bu seferler sırasında, bölgeye yönelik iskan politikasını büyük bir incelikle uygulamışlar; Kafkas kökenli generaller sayesinde (Tsitsianov gibi) hakimiyetlerini güçlendirmişler; diğer taraftan da Kafkasların kozmopolit yapısına uygun tarzda yerleşimlerin oluşumuna önem vermişlerdir. Özellikle Karabağ örneği bu görüşü en iyi biçimde doğrulayan konuma sahiptir.⁶⁶ XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermeniler, Erivan'dan sonra hızla büyüyen Tiflis ve Bakü'de de önemli bir nüfusa ulaşmışlardır.⁶⁷ Ermenilerin bölgede etkinliklerinin artmasında Rus Çarlığı'nın önemli bir rolü olmuştur.

Osmanlı Devleti ise iç sorunlarla uğraştığı bir dönemde ortaya çıkan Sırp ve Yunan ısyanları ve Mısır sorunu nedeniyle Kafkaslar bölgesine yeterince önem verememiş, bölge ile gerektiği şekilde ilgilenememiş, Kafkasya'daki küçük hanlıkları sınır valileri yoluyla kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, hanlıklara Ruslarla yaptıkları mücadelelerde zaman zaman lojistik destek yardımıyla bulunmuş; fakat bu yardımlar son derece sınırlı kalmıştır. Zaten bölgedeki hanlıkların da güçlü olanın yanında yer almaya meyilli oldukları bilgilerinin de sınır boyu valilerinden gelmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki etkinliği pamuk ipliğine bağlı bir şekilde yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya özel bir önem vermesi ise Kırım'ın elden çıkması olayından sonradır. Rusların bölgeye gelişi üzerine, Osmanlı Devleti'nin, Kafkaslı toplulukları Rusya ve İran'a karşı teşvik ederken, gerekli yardımlarda bulunmayı o toplulukların kendisine olan özgüvenlerinin de sarsılmasına sebep olmuştur. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, Rus baskısı nedeniyle Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelik göçler çerçevesinde Osmanlı Devleti bölgeyle olan bağımlı devam ettirmiştir.⁶⁸

XIX. yüzyılda Ortadoğu ve Kafkaslar bölgesinde etkinliğini artırmak isteyen Avrupa'nın güçlü devletlerinden İngiltere ve Fransa ise İran'ı kendi amaçları etrafından kullanmışlardır. Rusların, Kafkasların güneye inmelerini engellemek isteyen İngiltere ve Fransa, İran şahlığına az da olsa askerî yardımlarda bulunmuş; Ruslar'a karşı kışkırtarak Avrupa cephesinden Ruslar'ı uzaklaştırarak bir yerde üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. İngiltere ve Fransa'nın XIX. yüzyıl başlarında Rus tehdidi ve yayılcılığını önlemek amacıyla İran'a karşı uyguladıkları politika, XX. yüzyıl başlarında Almanlar tarafından Türklere yönelik olarak uygulamaya konulacak politikayla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Rus Çarlığı XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde varlığını Güney Kafkasya'da kabul ettirmiş oldu. Türkmençay Antlaşması ise, bu varlığı perçinleyen en önemli mukavele olmuştur. Osmanlı-Rus savaşının sonunda

⁶⁶ XIX. yüzyılda bölgeye iyice yerleşen Ruslar; etnik yapının korunmasına hatta daha da güçlendirilmesine büyük önem vererek; aynı millete mensup toplulukların içerisine diğer ulusları yerleştirerek ileriye yönelik sistemli bir iskan siyaseti takip etmişlerdir. Karabağ sorununun bugünlere uzanmasının arka planında bu sistemli iskan siyasetinin izleri bulunmaktadır. Bilgi için bk., Çemalettin Taşkıran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara 1995.

⁶⁷ Paul Henze, "Türkiye ve Ermenistan: Eski Sorunlar Yeni Beklentiler", *Avrasya Dosyası*, TİKA İlkbahar 1996, s. 45.

⁶⁸ Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler hakkında geniş bilgi için bk., Abdullah Saydam, *Aynı eser*, s. 63 vdd.

imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne antlaşması ile Osmanlı Devleti tarafından, Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay barışı ile ilgili hükümler de kabul edilmiş oldu.⁶⁹ Böylece Kafkasya, Rus siyasî ve askerî hakimiyetinin batıda Anadolu üzerinden Akdeniz'e, güneyde İran üzerinden Hint Okyanusuna ve doğuda Hazar Denizi üzerinden Asya'nın kalbine çevrildiği bir üs haline gelmiştir. Öte yandan, Rus işgaliyle birlikte Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Türklerle birlikte diğer müslüman topluluklar, her türlü politik, sosyal, kültürel ve ekonomik haklardan mahrum edilmeye başlanmış; Gürcü ve Ermenilere ise fazla dokunulmamıştır⁷⁰.

Rusya'nın Güney Kafkasya hakimiyeti bir süre sonra Osmanlı Devleti ile yapılan 1829 Edirne antlaşması ile de tekrar gündeme gelmiş ve bölgedeki Rus hakimiyeti, öteden beri Kafkaslar bölgesinde etkin bir güç konumunda bulunan Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmiş oldu. Osmanlı Devleti ise bu tarihten yıkılışına kadar geçen sürede Kafkasya'dan gelen göçmenlere her zaman kapısını açık bırakarak bölgeyle olan bağını, göçmenleri kabul eden ülke rolünü üstlenerek devam ettirmiştir. Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden aileler ise genellikle başkent'in civarındaki vilayetlere yerleştirilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Kafkaslar bölgesinde uzun yıllar sürecek olan savunma ve geri çekilme döneminden sonra, ancak Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Kafkasya'ya yönelik askerî bir harekâta girişecekti. Her ne kadar, zamanlama hatası, lojistik destek yetersizlikleri ve diğer eksiklikler olsa da, bu teşebbüste büyük ölçüde başarı sağlayarak kısa süreli de olsa Güney Kafkasya'da gelişmeleri kendi lehine dönüştürmeyi başaracaktı.

EKLER

EK-1

Çıldır Valisi'nin Kafkaslardaki gelişmeler hakkında 23 Temmuz 1800 tarihinde devlet merkezine gönderdiği rapor. (İran şahlığının Kafkaslardaki Azerbaycan ve Gürcü hanlıkları üzerinde nüfuz mücadelesini artırdığı belirtilmektedir.)

BOA. HH. nr: 6721-F

Saadetlü, devletlü, mürüvvetlü, atufetlü, re'fetlü, daver-i valâşanım sultanım, ağa-yı celilü'ş-şan hazretleri,

Canib-i İran'da serzede-i saha-i zuhur olan keyfiyat bundan çend rûz mukaddem hak-pay-ı kaimmakam-ı âlî makam-ı rikab-ı hümayuna ve cenab-ı mürüvvetnisablarına tatarımız kullarıyla arz olunduğu üzre yine keyfiyet canib-i mezkûre asl ü esasıyla istiknah ve tecessüs daiyesiyle birün agavatımızdan emin-i şairimiz bendeleri Karabağ ve Tebriz canibine irsal ve Devlet-i Âliyye daimü'l-karar ile Devlet-i İran beyninde mün'akid olan esas sulh ü salahın esbab-ı resaneti ale'd-devam matlub-ı kat'iyye-i şahane idigünden bahisle Tebriz'e vürud eden Şehzade Abbas Mirza ve Süleyman serdarın sefa-âmedi civariyeti havi ve evan-ı mezkurede canib-i ordu-yu hümayundan şeref-ara-yı vürud olan beşaret-i feth-i Kahire-yi mutazammın emr-i celilü'ş-şanım tebşirini muhtevi mekâtib-i dostane-i halisanemiz tesyir olunmuş idi. Merhum bendeleri Abbas Mirza ve Süleyman serdarıyla Tebriz'de mülakat ve mekâtib-i halisanemizi isal eylediğinde bais-i inşirah ve huzuz-ı derunları olduğundan nezdinde meks ve

⁶⁹ BOA., *Name-i Hümayun Defteri*, nr: 10, s. 409-414.

⁷⁰ Rusların Gürcü ve Ermenilere fazla dokunmamasının arka planında, Rus ordusunda bulunan bu milletlere ait generallerin olmasıdır. Ermeni asıllı Lazarev, Gürcü Tsitsianov gibi pek çok Kafkaslı hristiyan toplumlara mensup subay Rus ordusunda görev yapmıştır.

mumaileyhimaya olan mekâtibimizi der-akab şahları rikabına irsal ve takdim ve haber-i zuhuruna nazaran ademimizi nezdinde meks ve şahın bir kıt'a namesiyle Hüseyin Bey namında bir sefiri mahall-i mezkura zuhur etmek hasebiyle name-i şahî ve mumaileyhimanın nameleriyle ve sair vükelasının ve Şuşî ve Gence hanlarının ve sair hanân-ı Azerbaycan'ın mekâtibiyle mumaileyhe terfikan mezkur Hüseyin Bey ve asl-ı nezd-i hulûs-veri olmagla şahlık namesi ve Abbas Mirza ve Süleyman serdarın mektupları aynıyle kaimmakam-ı âlî makam-ı rikâb-ı hümayuna takdim olunmak için Kapı Kethüdamız saadetlü ağa-yı semakârlarına irsal olunmagla isticlab-ı hadisat-ı cevanibe muvaffak olduğumuz mecd ve hidemat-ı Devlet-i Aliyye'de sıdk-ı taviiyetimizden iktiza etmiş idüğü mutekad ve meczum-ı halisanem olup şahın Kabil ve Kandehar'a dahi malik olduğu ve Farzending'i otuz bin asakir ile Gürcistan ve Şirvan ve Dağıstan nizamına memur kıldığı ve devleteyn beyninde cay-gir-i istihkam olan bünyan-ı muvalatın teşyid-i lazime-i zimmet salâh-endiş-i canibeyn idüğü namelerinden müsteban ve şair eminimiz bendelerinin takrir eylediği ihbar-ı şehzade Abbas Mirza ve Süleyman serdar maiyyetlerinde olan asakir-i salifü'l-beyaniyla Makû üzerine gelip Cafer Kulu Han'ı beş on gün mahsur ve ba'dehu Cafer Kulu Han'ın kızını şahzade kendüye tezvic edip beyinleri musalaha ve han-ı mumaileyhi kemagân Hoy hanlığıyla Bekam ve Revan üzerine hareket ettiklerinden naşi Revan'ın il ve ahalisinin ekseri Arpaçay ve Kars hududu olan Alaca nam mahalle göçüp firar ve Revan hanının şahzadeye ve serdar-ı mumaileyhe ba-hedaya giden sefirinin avdet ve haberine nazaran Revan hanı ve ahalisi ikamet üzere oldukları ve niyaz eyledikleri amânları kabul olmadığının haberi zuhur eylediği surette herbiri bir canibe firar etmek kaydında olduklarını ve el-haletü-hazihi şahzade ve serdar-ı mumaileyhin maiyyetinde otuz bin asakir mevcut idüğü beynlerinde şöret-yâb ise de hakikati elyevm yirmi bin miktarı asakir ancak mevcut olup mugayeretinde olan hanîhi ibtida-i esalib ile telif kaydında oldukları ve sarahaten isyanlarını anlamadıkça peşin külliyetli asakir ile Azerbaycan'ı tazyikten tehazzur olduklarını ve etrafta mürettep asakir-i sairesini canib-i vahidden kemal-i mugayeret vuku'una müterabbisen yer-be-yer hıfz eylediklerini ve Revan'ı bir surete rabt ettikten sonra Gürcistan'ın tedbirine şüru' edeceklerini ve Tiflis hanının biraderi Aleksandr'a dahi mumaileyhimayı esna-yı rahda istikbal edip islami kabul etmek şartıyla Tiflis hanlığını iltimas ve cüz'i asakir ile Gürcistan'ı teshir edeceğini taahhüd ve iltizam ve el-haletü-hazihi mersum ve nezd-i mumaileyhimada olduğu ve sair hadisat-ı salifülbeyanın vech-i mücerred üzere olduğunu sırrane istiknah ve tahkik eylediğini sahihen takrir etmekle el-haletü-hazihi canib-i mezkurenin keyfiyeti bu suret üzere olup bundan böyle dahi her ne hey'et kesb eder ise tashih-gerde-i halisanem olduğu vechile arz ve ifade olunacağı ve işbu hususat bir kıt'a ariza-i bendeganem ile hak-pay-ı veliyyü'n-ni'amiye arz ü takdim kılındığını inba ve tab-ı me'ali-nihadlarını istiksa sıyakında hakime-i hulûs-âlâme tahririne ibtidar ve tatar hazret-i kaimmakamı ile firistade-i nadi-i mürüvvet mesirleri kılınmıştır. İnşaaallahu Teâlâ leda-es'adü'l-vusul malum-ı mürüvvet-meczumları buyrulduktan canib-i mahlas-ı la-rabylerin fuad-ı mekarim nihadlarından dûr u ib'ad buyurmaları me'mul-ı halisanemizdir.

Fî Gurre-i Rebiü'l-evvel 215/(23 Temmuz 1800)
Mühür
Mehmet Sabit
(Çıldır Valisi)

EK-2

Sohum Muhafızı Keleş Ahmet tarafından devlet merkezine yazılan 5 Cemaziyevvel 1218/23 Ağustos 1803 tarihli tezkire.

BOA. Hariciye nr: 4193

Devletlü, inayetlü, merhametlü, atüfetlü, veliyyü’n-ni’am menba’ul-cûd ve’l-kerem efendim, sultanım hazretleri,

Devlet-i ikbal-i ebedî ve mecd-ü iclâl-i sermedi ile sağ olsun. Cenâb-ı beravende-i makasid-ı kâinat celle şanühü hazretleri, mübarek vücud-ı şeriflerin ekdar-ı kevnîyyeden masûn vee mahfûz eyleyüp sâye-i inayet-nemvaye-i mürüvvetlerin furûk-ı çâkeranemde benabet-nümûn eyleye, Amin. Bi-hürmeti Tâhâ ve Yâsin. Efendim, bu def’a Tiflis hanı oğullarından vürud eden mektuplarını ademimiz Hasan Efendi kullarıyla hâk-pây-ı veliyyü’n-ni’amanelerine gönderilmiştir ki, Rusya mel’unun bu havalide ne güne hareketleri olduğu efendimizin malûm-ı devletleri buyurula. Zira, bu senelerde Tiflis hanları memleketlerini bi’l-küllîye zabp edüp ve Kabartay’ın içine bu senede müceddeden bir kale ihdas eyledikte, ahali-yi Kabartay cümlesi dağlara çekilmiştir. Encamı bir türlü mukavemet edemeyip teslim olurlar; veyahut, hicret edüp memleketlerimize gelirler ise halimiz neye münce olur? Tiflis hanlarının bazısını zayı edüp ve bazısını kayd ü bend edip içeriye göndermiştir. Ve Açıkbaş hanları dahi Kutayis ve Şurban ve Bağdatçık kal’alarını matlup etmededir ve Açıkbaş-ı mel’un dahi Dadyan’ın memleketini zabt etmek kaydında idi. Bendeniz tesahüp edip zapt ettirmedik. Ancak, han ve Dadyan ittifak etseler dahi Rusya-yı mel’un ile mukavemet edemezler. El-iyazene-billâhi Te’ala anları dahi zapt eder ise ba’dehu Ahışa ve Batum ve Sohum üzerlerine üç koldan hücum edeceği zâhirdir. Devlet-i Aliyye ile barışığım diyerek her meramını ve her hilesini bi’t-tamam rü’yet edip ve kenar yerlerini muhkemleyip ba’dehu bu havalilere hücum eyledikte mukavemet eden kim ola ne güne olacaktır deyu leyl ü nehar fikr ü endişede havf ve haşyette kalmışızdır. Rusya-yı mel’unun bu havalilere hareketlerini çend defa Devlet-i Aliyye ebediyyül karara arz ü ilâm edip ve muhafazasına memur olduğum kal’a-i Sohum’un iktiza eden mühimmat ve edevât-ı muharebe ve zahire niyaz olunmuş idi. Bir eser-i zuhur etmedi. Hîn-i iktizada mesafe-i baidede bulunduğumuz hasebiyle Der-Aliyye’ye halimizi ifade edip malzemelerimiz ne vakitte ulaşır. Rusya-yı mel’un ise gerek Kabartay tarafı ve gerek Gürcistan tarafı ikişer üçer konak karîb mesafemizedir. Efendim, Tiflis han-oğulları taraf-ı bendelerine tahrir ve niyaz eylediler ki, Sohum’a gelelim bizim ahval-i perişanlığımızı Devlet-i Aliyyeye arz eyle deyü, ancak anları efendimize mi gönderelim, ne cevap edelim? Emriniz ne güne ise, taraf-ı kullarına iş’ar buyrulup bu maddeleri ve bu havaliler keyfiyetlerini münasip üzere Devlet-i Aliye-i ebediyyü’l-karara tahririyle muhafız olduğum kal’a-i merkumenin malzemesini vaktiyle aciletan ulaştırmasını hasbeten lillahi teala himem-i âsâfaneleri mebzul buyrulması niyaziyla arz-ı hal-i rakiyyet-mealim tahririne ictisar kılınmıştır. Olbabda emr ü ferman lütf u ihsan devletlü, inayetlü, merhametlü, atüfetlü, veliyyü’n-niam menba’ül-cûd ve’l-kerem efendim sultanım hazretlerinizdir.

Bende

(mühür)

Keleş Ahmet Mir-i Muhafız-ı Sohum

Fi: 5 Cemaziyelevvel 1218/23 Ağustos 1803.